

eredetűek még akkor is, ha nem X. sz. előtti átvételek. Az óbolgár *прагъ* szó a mai bolgár nyelvben *prag* alakban él, és a *voden prag* összetételben 'vízesést' jelent.

3. Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált hangtani törvényszerűség mellett a *porond/porong* szó széles földrajzi elterjedtsége a Kárpát-medencében, a román *prund* (Kies, Schotter) szó szlávól való származtatása (vö. KNIEZSA i. m. 438), valamint a szó rokonítási lehetősége a már előzőleg bolgárnak mondott *porong* molnárkészítéssel megengedi az általánosnak mondható délszláv eredeztetés helyett a bolgárból való származtatást.

HORGOSI ÖDÖN

A zsidó nemzetség nyomában

(Egy településnév-változtatás története)

Vácegres, az egykori Zsidó nevű falu, ma szerény település egy délkeletre, a Galga folyóra nyíló völgyben, a Gödöllői dombság északi részén, Pest megyében. Hajdani jelentős középkori múltjára jelenleg már semmi sem emlékeztet helyben, nincsenek műemlékei. A legutóbbi évtizedekben elveszítette önálló községi tanácsát is, Galgamácsához csatolták. Ma nincsen összesen ezer lakosa sem. Pedig nagymúltú nemzetség ősi fészke volt, de nevétől is megfosztották antiszemita vezetők az 1940-es évek első felében.

Árpád-kori adatok

A váci káptalan előtt 1237-ben Zsidó (Zidoy) nemzetségbeli Cosma comes fia Achilles, aki Macha fia Mihály comes fia Macha gyámja, feltételek mellett eladta Turul birtokuk felét a pécsi káptalannak (ÁÚO. VII, 47). Ez a Zsidó nemzetség első okleveles említése. Később, 1255-ből arról értesülünk, hogy a Zydov nembeli Hellynus fia Péter sógorországban van az Aba nembeli Kompolch fia Kompolch-csal (ÁÚO. VII, 403). Erzsébet királyné 1284-ben Sydo testvérét, István királynéi főtárnokmestert megerősíti Tas (Thos) föld birtokában, melyen királynéi szentségordozók élnek, ekkor említik először Zsidó (Sydo) falut és a zsidói prépostságot (ÁÚO. IV, 265). A premontreiek 1320-ban készült jegyzékében szerepel Zsidó (Sydow) monostora a váci egyházmegyében (FUXHOFFER D.—CZINÁR M., *Monasteriologiae regni Hungariae*. Pest, 1860. 42).

Anélkül, hogy a rendelkezésünkre álló bőséges adatokat tovább sorolnánk, a fentiek is elégségesek néhány következtetés levonásához. Az itt említett I. Mácha (Macha) a XII. század második felében élt, a nemzetség kiemelkedő nemzetségekkel (Aba) házasodott össze. Eddig ismert személynévanyaga a római katolikus (István, Péter, Mihály), a bizánci, esetleg Fekete-tenger vidéki görög (Achilles, Hellynus, Kozma, Sydo) kultúrkör felé mutat. Az igen jellegzetes és fontos Mácsa talán szláv eredetű, amiben semmi rendkívüli sem lenne a Kárpát-medencében (I. KISS L., *FNESz. Galgamácsa*).

Mácsa (Galgamácsa) falu első okleveles említése 1379-ből való (DI 64 945), ez a település szomszédos Zsidóval, ahol a nemzetség Szent Balázs tiszteletére emelt monostora állott. Tőle tíz kilométeres körzeten belül északra találjuk Szentkeresztet, a Kartal nemzetség és délkeletre Akosmonostorát (Galgahévíz — Szentandrás

part) az Ákos nemzetség egyik ősi fészket. A három nemzetséget a honfoglalás és az államalapítás korának nemzetségei között tartja számon a történeti szakirodalom.

A nemzetség szerteágazása

A Zsidó nemzetségnek elég sok férfi tagját ismerjük az Anjou-korból. Ezekből származott le a Zsidói (Sydou-i), a Becski, a Mácsai (Macha-i), a Csáky, a Szántai Petőfy stb. család. A Zsigmond-korban Sydow-i István fia Miklós temesi és bihari főispán, temesvári várnagy és testvérei a török elleni harcban többször kitüntették magukat, ezért királyi birtokadományban részesültek. Legfontosabb szerzeményeik között említhető a Bihar megyei Adorján vára, melybe a váradi káptalan 1396. júl. 17-én iktatta be őket atyjukkal együtt a király parancsára. Erről az Adorjánról vette fel azután a Csáky család egyik előnevét, a másik körösszeghi (ORTVAY T., Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. Pozsony, 1896. 261–3).

Amikor Csáky Miklós erdélyi vajda és testvére György 1421-ben birtokosztályt hajtanak végre, akkor a zsidói monostor kegyúri joga még közös marad, de 1422-ben átadják azt a királynak. A működő monostor utolsó okleveles említése 1476-ból való, ekkor Gergely a prépostja, nem valószínű, hogy az intézmény fennmaradt a török hódításig (BÁRTFAI SZABÓ L., Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp., 1938. 591., 595. sz. és D1 88 715).

A Pest megye északi részén helyben maradt Zsidói, Mácsai és Becski családok a XIV–XV. században a köznemesség soraiban foglalnak helyet. Csáky Miklós erdélyi vajda és György testvére mellett 1422-ben a rokonok sorában Sydo-i István fia István és Becsk szerepel. Macha-i Bekcs fia István és Bekcs pedig 1414-ben tűnik fel (D1 65 007).

A falu sorsa

Zsidó falu 1284-es okleveles felbukkanása óta írott forrásokkal igazolhatóan lakott település volt a középkorban. Egy nemesi kúriát is említenek benne 1536-ban és 1599-ben, minden bizonnyal ez volt a Zsidó család fészke. Zsidó falu Simon nevű bírāja 1548-ban adót fizetett be török részre. A falut 1549-ben Werbőczy István leánya, Erzsébet birtokába adta I. Ferdinánd király (HORVÁTH L., A Galga-mente történetének írott forrásai 1526–1686. Aszód, 1981. 9., 13., 14., 52. sz.).

A község a tizenöt éves háború idején (1593–1606) elpusztul, valószínűleg 1596 Szent György napja (ápr. 24.) körül, vagy aratáskor a délről érkező krími tatár csapatok teszik tönkre (HORNYIK J., Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 39). Csak meglehetősen sokára, 1620–1630 táján települ újjá. A falu a török kiűzése idején ismét elnéptelenedik, ekkor több köznemes birtokolja, sőt kisnemesek is, akik 1695–96-ban kezdik megülni itteni telkeiket, utánuk részben szlovák jobbágyok is érkeznek (HORVÁTH L., A Galga-mente történetének írott forrásai 1686–1711. Aszód, 1983. 31., 37., 38. sz.). Egyrészt Grassalkovich Antal a földesura 1728-ban, másrészt továbbra is kisnemesek bírják. Itt született Bajtay Antal (1717–1773) erdélyi püspök és tudós.

A XIX. század második felében Ligetpuszta, a korábbi Zsidóliget, ezen a néven első okleveles említése 1519 (D1 56 809), Liget alakban 1284. Tisza Kálmán birtokában van, ahol elsősorban jó minőségű búzát termesztenek. Az 1918. okt. 31-i polgári demokratikus forradalom első napjaiban Ligetpusztán a felzúduló nép felgyújtotta Fischer Ede lakóházát és dohányos pajtáit. Ezt követően Fischer földbirtokos

szökött katonákból és másokból ellenforradalmi érzelmű karhatalmat szervezett itt saját használatra. A már Vácegres nevű községet 1944. dec. 8-án szabadította fel a szovjet hadsereg.

A névváltoztatás ügye

Vitéz dr. Endre László Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 1941. febr. 8-án írta a váci járás főszolgabírójának: „A községi költségvetéseknek a belügyminisztériumban f. évi február 4. napján történt tárgyalása alkalmával szóba került Zsidó község neve, ami ma már kétség nélkül rossz hangzású. Felhívom Főszolgabíró Urat, utasítsa Zsidó község Elöljáróságát, hogy a község nevének esetleges megváltoztatását tárgyalassa a képviselőtestülettel” (Pest Megyei Levéltár, PPSKk vármegye alispáni iratai 3619/1948. Innen kezdve az adatok ebből az aktából származnak.).

Zsidó község képviselőtestülete 1941. febr. 27-én tehát kényszerűségből tárgyalta az ügyet, és 12/1941. kgy. számú határozatában kimondta, hogy a község nevét megváltoztatja, új névül javasolta az Egres vagy a Csáki vagy a Rozgony községneveket.

Endre László alispán a határozatot véleményezésre megküldte az Országos Községi Törzskönyvező Bizottságnak, amelyik szerint „a község ősrégi, Árpád-kori neve fenntartandó volna.” A váci járás főszolgabírója 1941. okt. 10-én jelentette az alispánnak, hogy a községi képviselőtestület újabb határozatot nem fog hozni a névváltoztatás tárgyában. Egyben kérte Endre László alispánt, „méltóztassék a község részére alkalmas nevet választani.”

Időközben az alispán utasította Fára József vármegyei főlevéltárost, hogy történeti szempontból tárja fel a község néveredetét, és jelentse az eredményt. Fára József 1941. dec. 28-án datált jelentésében becsületesen, a legmesszebbmenőkig eleget tett ennek, valóságos történeti tanulmányt nyújtott be az alispánhoz. A névváltoztatás ügyében ő nem foglalt állást, erre nem is kérték, de egész írása a községnév meghagyását sugallja. Ezek után Endre László tájékoztatlanságát az ügyben teljesen ki kell zárunk.

PPSKk vármegye törvényhatóságának kisgyűlése 1942. márc. 24-én tartott rendes ülésén foglalkozott Zsidó község névváltoztatásának ügyével. „Hivatalból másodfokon felülbírálat alá vettük, melynek eredményéhez képest azt azzal hagyjuk jóvá, hogy a község új névül Vácegres nevet javasoljuk és határozatunkat a m. kir. belügyminiszter úrhoz felterjeszteni rendeljük.” A belügyminiszter 1943. ápr. 14-én kelt leiratában értesítette Endre László alispánt, hogy Zsidó község nevének Vácegresre való megváltoztatását elrendeli. Ezzel Endre László véghezvitte akaratát.

Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az új név nem volt teljesen történelmietlen. A Zsidó községen átfolyó Egres patak egy másik Árpád-kori apró település nevéből képzett családnévben (Egerzegh-i dictus Santus Domonkos) 1343-ban, malomnévben (Egres malom) 1698-ban, pataknévként (Egres vize) 1700-ban fordul elő először írott forrásban. A Vác megkülönböztető előtagot pedig itt nem kell részletesen megmagyaráznunk (BÁRTFAI i. m. 275. sz. és HORVÁTH, 1983. i. m. 42., 50. sz.).

Végjáték és végszó

Endre Lászlót 1944. okt. 29-én Szálasi a hadművelleti területek polgári közigazgatásának kormánybiztosává nevezte ki, egyik legfőbb irányítójává vált ekkor az ország kiürítésének. A Népbíróság mint háborús főbűnöst halálra ítélte, ennek alapján kivégezték 1946. márc. 28-án. Minden intézkedését törölték, illetve semmissé tette

azokat maga a történelem. Megmaradt iratai a Pest Megyei Levéltárban a zárolt iratok közé tartoznak.

Jelenleg egyetlen fennmaradt „alkotása” Pest megyében rajta van Magyarország térképén. Pedig eltörölte ezzel a honfoglaló magyarság egyik előkelő, országos tisztviselőket adó nemzetségének ősi, monostorral ellátott településnevét. Ez a nemzetség az Abák, Ákosok, Kartalok szomszédságában feltehetően türk (kazár) eredetű volt, ellentétben Molnár Erik véleményével, aki a XII. században kikeresztelkedett zsidó családnak tartja (MOLNÁR E., A kapitalizmus kezdetei Magyarországon [1200–1350]. In: Válogatott tanulmányok. Bp., 1969. 304).

Ezt a kérdést a történettudomány nyilván előbb-utóbb megnyugtatóan tisztáznia fogja. Itt, most fel nem sorolható egyéb bizonyítékok alapján valószínűnek tartjuk, hogy a Zsidó nemzetség ősei a Kazár Birodalomból a magyarsággal kiszakadt zsidó vallású, előkelő türk népességből vették eredetüket. De akár türk, akár zsidó, akár talán más etnikumról legyen is szó a Zsidó nemzetség származását illetően, az sem változtat a lényegen, a tényen, hogy ezzel a névváltoztatással veszteség érte nemzetünket.

HORVÁTH LAJOS

Történeti emlékek Barbacs helynévanyagában

Barbacs kisközség Győr-Sopron megyében. Helynévanyagának gyűjtésére a megyénkben folyó munkálatok keretében vállalkoztam.

Ősrégi település az Árpád-korból, a környezet szintjéből kiemelkedve. A ma ismert legrégebb feljegyzése 1220-ból való: „*villa Borbochs*” (ÁÚO., illetve FNESz.). Később is minden században említik: *Borbosó*, *Barbach*, *Barbáts*, *Barbacz* néven. KISS LAJOS a fent idézett munkájában (FNESz.) a község nevét ismeretlen eredetűnek minősíti; a hagyomány azonban úgy tartja, hogy a falu a határában lévő hajdani kolostor egyik apátjáról kapta a nevét. (A középkorral foglalkozó régészek szerint nagyon sok faluban állítják, hogy „néma barátok” vagy „vörös barátok” laktak ott, ezért nemigen törődnek vele, Barbacson azonban a jelzett helyen, a községtől északnyugatra mintegy 2 km-re még ma is fordít ki törmeléket az eke, és a régi forrásokban „anyatemplom”-ként említett templom alól alagút indul ki a hagyomány szerinti kolostor irányába. Ásatások tudommal még nem tisztázták, hogy ez történelmi tény vagy csupán monda.) A község mintegy 1600 kh-nyi területe mindig valamelyik neves birtokos család tulajdona volt: a Kanizsaiak, a Nádasdyak és végül – 1945-ig – az Esterházyak hercegi ága birtokolta (HORVÁTH LÁSZLÓ [szerk.], Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron, 1940. A kötetből SOÓS IMRE Barbacs történetére vonatkozó anyaga: 102–9). Az 1767-es úrbérrendezési adatok szerint a falu határa két elkülönülő részre oszlott: a földesúr ún. saját kezelésű majorságára és a jobbágytelkekre. A község helynévanyaga egy tipikus jobbágyfalusi településszerkezetét őrzi. A földesúr birtokrésze egybefüggően a határ déli, délnyugati része volt: a *major*. A központját jelentő épületet, amely az intéző lakásából és gazdasági épületekből állt, ma már lebontották. A jobbágytság megszűnte után a földesúri birtokot napszámért a *zsöllérek* (zellérek) művelték meg, akik a községben a *Szégvigén* laktak, s